

A LÉGVÉDELMI RAKÉTA KOMPLEXUMOK KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE, A PERSPEKTIVIKUS RENDSZEREK JELLEMZŐI

Gáspár Zoltán¹

A légvédelmi rakéta komplexumok megjelenéséhez két tudományos előfeltételnek kellett teljesülnie: egyfelől meg kellett jelenniük a légi célokat megfelelő távolságon és pontossággal felderíteni és követni képes rádiólokátoroknak, azon kívül ki kellett fejleszteni a komplexumok szerves részét képező vezérelhető légvédelmi rakétákat.

A légi célok felderítésének korábbi, a légvédelmi tüzer eszközöknél alkalmazott módjai (akusztikus, optikai) hatótávolság és pontosság szempontjából nem biztosították a légvédelmi rakéták hatékony alkalmazhatóságát. A harmincas évek végén és különösen a Második Világháború első éveiben kifejlesztett felderítő rádiólokátorok viszont már lehetővé tették a légi támadó eszközök megfelelő távolságból történő felderítését, követését és koordinátaiknak viszonylag pontos meghatározását. A radarokkal együtt kifejlesztett rádióvezérlő rendszerek pedig biztosították a felderített ellenséges légi cél irányába indított légvédelmi rakéta távvezérlését.

Az általános rakétaelmélet alapjait *Konsztantyin Eduardovics Ciolkovszkij (1857-1935)* orosz-szovjet rakétakutató rakta le. Az 1903-ban kiadott munkájában („*A világtűr kutatása sugárhajtású eszközökkel*”) megalkotta a rakétamozgás alapegyenletét (a rakéta sebességének meghatározása – Ciolkovszkij képlet).

A rakéták katonai célú felhasználásának úttörője *Wernher von Braun* (1912-1977) volt, aki 1932-ben az A-2 rakétával 2.5 km-es magasságot ért el. 1936-ban részt vett a peenemündei rakétakísérleti telep létrehozásában. 1937 és 1945 között tudományos és műszaki vezetőként a II. Világháborúban alkalmazott több német rakétafegyver, elsősorban az A-4 (V-2) főkonstruktor.

Az első légvédelmi rakétákat német tudósok fejlesztették ki a Második Világháború végét megelőzően. Ezen komplexumok kiforratlan-

---

¹ Gáspár Zoltán alezredes, MH ÖHP logisztikai főnökség, kiemelt logisztikai főtiszt.

ságuk, megkérdőjelezhető hatékonyságuk és bonyolultságuk ellenére a légvédelmi rakéta fegyvernem úttörőinek tekinthetők.

Az **R-1, R-3 „Reintochter”** légvédelmi rakéták a nagy magasságban tevékenykedő szövetséges bombázó kötelékek megsemmisítésére kerültek kifejlesztésre. A szükséges magasságtartomány és hatótávolság elérése érdekében a rakétáknál kétlépcsős meghajtást alkalmaztak. Az első lépcsőt szilárd hajtóanyagú gyorsító hajtómű alkotta, míg az utazó hajtómű folyékony hajtóanyaggal működött. *A rakéták mobil indító állványon helyezkedtek el, oldalszögben forgatható talapzaton.* A rakéták parancsközlő rávezetési módban működtek. Egy-egy radar meghatározta a cél és a rakéta helyzetét, a számító-megoldó berendezés pedig kidolgozta a vezérlő jeleket a rakéta számára. A rakéták rendelkeztek távirányítással működő közelségi gyújtóval. A **„Reintochter”** légvédelmi rakéta maximális hatótávolsága 25 km volt.

Paraméterei alapján a **„Wasserfall”** volt a legjobb konstrukciójú német légvédelmi rakéta. A rakéta rendelkezett önállóan működő közelségi rádiógyújtóval. Rávezetése a röppálya első szakaszán a **„Reintochter”** rakétához hasonlóan parancsközlő üzemmódban történt, míg a végső rávezetés a fedélzeti passzív infravörös rávezető fejjel valósult meg. A mobil indító állványról a folyékony hajtóanyaggal működő rakéta indítása függőlegesen történt, majd 6 sec elteltével az első rádióparancs a cél irányába vezérelte a rakétát. **Wasserfall** légvédelmi rakéta maximális hatótávolsága 50 km volt.

A II. Világháború befejezését követően a nagyhatalmak számára szükségessé vált a nagy magasságban tevékenykedő, nukleáris fegyvereket célba juttatni képes, nagy hatótávolságú bombázók elleni hatékony légvédelem biztosítása. Ezen feladatot ellátó légvédelmi rakéta komplexumok első képviselői az Amerikai Egyesült Államokban a **„NIKE-AJAX”**, és a **„NIKE-HERCULES”** voltak, míg a Szovjetunió első légvédelmi rakéta komplexumaként az **„SZ-25 BERKUT”** (**SA-1 „Guild”**) rendszert lehet megemlíteni.

A **„NIKE AJAX”**, (rendszeresítés éve: 1953) komplexumnál az elenséges légi cél és a **„MIM-3”** légvédelmi rakéta követésére ütegenként egy-egy rádiolokátor került rendszeresítésre, a földi telepítésű számító-megoldó berendezés által kidolgozott pályaadatok a parancsközlő radar állomáson keresztül jutottak el a rakéta fedélzetére. A **„MIM-3”** légvédelmi rakéta képes volt a maximum 48 kilométer távolságban és 18 kilométer magasságban tevékenykedő légi célok megsemmisítésére.

A „NIKE-HERCULES” komplexum 1958-ban került rendszeresítésre, leváltva a „NIKE-AJAX” rendszert. A komplexum felépítése, a rakéta rávezetési módja megegyezett a „NIKE-AJAX” komplexumával. A „NIKE-HERCULES” komplexum elsőként rendelkezett rakétaelhárító képességgel. Harcászattechnikai paraméterei alapján képes volt az 1000 m/s sebességgel repülő harcászati ballisztikus rakéták megsemmisítésére maximum 130 km távolságból. *Tömeges légicsapás elhárítása érdekében a hagyományos harci rész helyére nukleáris töltet került elhelyezésre a rakétán.*

A nagyhatalmak arzenáljában az 1960-as években jelentek meg a „klasszikus” értelemben vett légvédelmi rakéta komplexumok. Az alapvetően elektroncsövekre és félvezetőkre épített felderítő, követő, parancsközlő és célmegvilágító rádiólokátorok egy vagy több sugárnyalábjának a mozgatása mechanikusan, az antenna forgatásával történt. *A tűzalegységek egy célsatornásak voltak, mivel az egy mechanikusan vezérelt sugárnyalábbal rendelkező célkövető radar csupán egy cél követésére volt képes.* Az egy légi célra egyidejűleg rávezethető rakéták száma a rávezetési mód függvénye volt. Parancsközlő rávezetés esetén ez a szám általában egy (SA-4 „GANEF”, „KRUG” légvédelmi rakéta komplexum) vagy kettő (SA-8 „GESKO”, „OSZA” légvédelmi rakéta komplexum). Két rakétacsatorna esetén azonban két különálló parancsközlő radarra volt szükség. Félaktív önrávezetés esetén a rakétacsatornák száma elméletileg nem korlátozott.

A „klasszikus” légvédelmi rakéta komplexumok korszakának legjelentősebb képviselői az amerikai „HAWK”, és a szovjet „KUB”, „KRUG”, „DVINA”, „VOLHOV” rendszerek.

A „KUB” légvédelmi rakéta komplexum (rendszerbe állítás: 1967-ben) az elmúlt évtizedek során több modernizáción átesett, legújabb módosításai a mai napig rendszerben vannak a világ közel 30 országában. *A komplexum hatékonyságát jól tükrözi az a tény, hogy az első harci alkalmazása során, 1973. október 6-24 között, a közel-keleti konfliktus során 95 darab 3M9ME típusú légvédelmi rakétával a szíriai légvédelem 64 darab izraeli repülőgépet semmisített meg.*

A rendszer fő elemei az 1SZ91M2 önjáró felderítő és rávezető állomás és a 2P25M2 önjáró indító állvány a 3M9M3E légvédelmi rakétával.

Az 1SZ91M2 önjáró felderítő és rávezető állomás két önálló rádiólokátorból áll. A 15 fordulat/perc sebességgel forgó 1SZ11M2 felderítő

állomás végzi a légi célok felderítését és célmegjelölés kiadását a célkövető radar számára 70 km távolságú és 10 km magasságú tartományban, amennyiben az **IFF** berendezés ellenségesnek ítélte a repülő eszközt. A kapott célmegjelölés alapján az **1SZ31M2** célkövető és célmegvilágító állomás mintegy 50 km távolságban elfogja, majd szögkoordináták, sebesség valamint távolság szerint automatikusan követi, azután „**megvilágítja**” (besugározza) a légi célt, ugyanakkor kidolgozza és továbbítja a szükséges parancsokat és céladatokat a **2P25M2** önjáró indítóállványon elhelyezett **3M9M3E** légvédelmi rakéták számára. Ezen információk, illetve a besugárzás következtében a légi célról visszavert jelek alapján a rakéta rádiolokációs önrávezető feje elfogja és automatikusan követi a céltárgyat. Amint az ellenséges repülő eszköz beért a komplexum tüzelési szektorába, az **1SZZ91M2** állomásról érkező parancs alapján megtörténik a rakéta indítása.

A rakéta irányítását a passzív rádiolokációs önrávezető fej adatai alapján a fedélzeti robotpilóta hajtja végre. A célhoz közeledve működésbe lép az aktív rádiolokációs rádiógyűjtő, mely vezérlő parancsot dolgoz ki a harci rész robbantására abban az esetben, amikor a rakéta mintegy 8-10 m-re megközelítette az ellenséges repülő eszközt. Az 57 kg súlyú harci rész repesz-romboló hatásával megsemmisíti a légi célt.

Az 1960-as években, részben a félvezetős technológia fejlődésének köszönhetően, megjelentek a hordozható légvédelmi rakéta komplexumok, mint például az amerikai „**Red-eye**”, az angol „**Blowpipe**” vagy a szovjet „**Sztrela-2**”. Kifejlesztésükre azért került sor, mert szükségessé vált hatékony légvédelmi fegyver alkalmazása a váratlanul, kis távolságban és magasságban felbukkanó légi célok leküzdésére. *A közeli hatótávolságú hordozható, légvédelmi rakéta komplexumok megjelenéséig a légvédelmi tüzér csapatok arzenáljában nem volt olyan fegyver, mely képes lett volna hatékonyan leküzdeni a 60-as években kifejlesztett helikoptereket.* Ez a tény a koreai és a vietnámi háborúk során fényesen igazolást nyert. A rendszerben lévő légvédelmi rakéta komplexumok a viszonylag hosszú reakció idejük miatt nem voltak képesek számottevő veszteséget okozni a váratlanul, kis távolságban és a földközeli légtérben felbukkanó harci helikoptereknek.

A légvédelmi rakéta komplexumok felépítésüktől függően rendelkeztek minimális hatótávolsággal (3-7 kilométer), mely távolságon belül az indított légvédelmi rakétát nem tudták rávezetni a légi célra. Ez és az a tény, hogy a komplexumok radarjai nem voltak képesek a szükséges valószínűséggel felderíteni az alacsonyan repülő légi célokat, valamint hogy a légvédelmi rakéták rádiolokációs gyűjtői kis magasságban a domborzat-

ról visszavert jelek hatására idő előtt beindíthatták a harci részt, gyakorlatilag lehetetlenné tették a komplexumok helikopterek elleni alkalmazását.

A légvédelmi csapatok rendelkeztek ugyan légvédelmi tüzer eszközökkel, ezek hatékonysága azonban nem bizonyult elégségesnek, különösen a menetben lévő saját csapatok oltalmazása szempontjából. Márpedig az ellenséges helikopterek a támadó hadműveleteket kivéve, éppen a menetben lévő páncélos és gépesített lövész alegységeket támadhatták magas hatásfokkal a fedélzeti páncéltörő rakéta fegyverzetükkel.

A hordozható légvédelmi rakéta komplexumok megjelenésével egyidejűleg felmerült az igény olyan komplexum kifejlesztésére, mely képes lefedni a hordozható légvédelmi rakéta komplexumok 5-6 kilométeres, illetve a kis hatótávolságú komplexumok 25-30 kilométeres hatótávolsága közti távolságtartományt, valamint felépítése lehetővé teszi, hogy a menetben lévő alegységgel együtt haladva oltalmazza azokat a kismagasságban váratlanul felbukkanó ellenséges légi támadó eszközök ellen. A megfogalmazott követelmény szükségesé tette, hogy egy, jelentős terepjáró képességgel rendelkező eszközön kerüljenek elhelyezésre a célfelderítő és rakétaravezető rádiólokátorok, a légvédelmi rakéták, valamint a kiegészítő berendezések.

Gyakorlatilag a létrehozandó eszköznek egyesítenie kellett egy klasszikus légvédelmi rakéta üteg funkcióit. Ezt az egyedülálló feladatot a szovjet konstruktőröknek sikerült megoldaniuk, melynek következtében 1971-ben a Szovjet Hadseregben rendszeresítésre került a **9K33 „OSZA”** légvédelmi rakéta komplexum.

A légvédelmi rakéta komplexumoknak az utóbbi 20 évben bekövetkezett ugrásszerű fejlődése a következő négy tényező együttes hatásának az eredménye:

- Rohamos fejlődés a számítástechnikában, és a mikroelektronikában;
- A radarok nagyfrekvenciás alkatrészeinek a miniatürizálása;
- A minőségileg új légi támadó eszközök és fegyverek megjelenése;
- Az új generációs rádióelektronikai harceszközök rendszerbe állítása.

Az elmúlt negyedszázad informatika forradalma biztosította, hogy a légvédelmi rakéta komplexumok szerves részét képező automatizált vezetési pontok, felderítő és rávezető rádiólokátorok, valamint légvédelmi rakéták korábban elképzelhetetlen kapacitású vezérlő számítógépekkel kerüljenek felszerelésre. Ezek a berendezések a korábbi számítógéppel megoldható eszközökhöz képest nagyságrendekkel több információ tárolására, értékelésére és feldolgozására képesek, ami lehetővé teszi az automatizált vezetési pontok, valamint a felderítő és rávezető rádiólokátorok számára akár több száz légi cél egyidejű követését, paramétereik értékelését, az ellentevékenységet megalósítását.

A radarok nagyfrekvenciás alkatrészeinek a miniatürizálása szintén forradalmi változást eredményezett a légvédelmi rakétatechnikában. Megjelentek a több ezer passzív vagy aktív elemet tartalmazó fázisvezérelt antennarácsok, melyek a vezérlő számítógép támogatásával képesek mechanikus mozgás nélkül egy vagy több rádiólokációs sugárnyaláb mozgatására a térben. Ez a technológiai fejlődés biztosítja, hogy egy és ugyanaz a radar képes legyen egyidejűleg több ellenséges légi cél felderítésére, követésére és rakéta rávezetésére ezen célpontokra.

A minőségileg új légi támadó eszközök (irányított bombák, **ASALM** és **ALCM** típusú szárnyasrakéták) megjelenése ösztönzően hatott a légvédelmi rakéta komplexumok fejlődésére. A fejlesztés két irányban valósult meg. Egyrészt megjelentek a nagy hatótávolságú, mobil komplexumok, melyek hatékonyan vették fel a harcot az ellenséges harcászati, illetve harcászati-hadműveleti rakétákkal (**PATRIOT**, **SZ-300V**, **SZ-300P**), ugyanakkor kifejlesztésre kerültek azok a kis-hatótávolságú rendszerek, melyek feladata a legújabb fejlesztésű harci helikopterek hatékony leküzdése volt (**RBS-23 BAMSE**, **TOR**).

A **PATRIOT** légvédelmi rakéta komplexum fő elemei az **AN/MPQ-53** multifunkcionális, fázisvezérelt antennarácsal (5160 darab passzív sugárzó) felszerelt rádiólokátor, az **M-901** indítóállvány a **MIM-104** légvédelmi rakétákkal

A multifunkcionális rádiólokátor egyidejűleg felderítő és rávezető radarként is funkcionál, mivel a számítógép irányította elektronikus vezérlésnek köszönhetően a másodperc tört része alatt képes különböző modulációjú, formájú és hullámhosszúságú elektromágneses impulzusokat kidolgozni és kisugározni különböző irányokban. Az 1 másodperces működési ciklus első 100 msec-a alatt a multifunkcionális rádiólokátor végrehajtja a felderítési, követési és a parancsközlő rávezetésből adódó feladatokat, a fennmaradó 900 msec alatt pedig a célok „*megvilágítása*”

történik. Ennek megfelelően a multifunkcionális rádiólokátor rendeltetése az ellenséges légi célok felderítése, azonosítása (**IFF** funkció), „**megvilágítása**” a légvédelmi rakétában található félaktív önrávezető rádiólokációs fej számára, a célok és az indított rakéták követése, valamint az utóbbiakra vezérlő parancsok továbbítása. 160 különböző frekvencián képes sugározni a 4-6 GHz-es tartományban, ami magas fokú zavarvédeltséget biztosít részére. Felépítésének köszönhetően képes egyidejűleg nyolc ellenséges légi célra rakétát rávezetni.

Az egylépcsős, kombinált rávezetésű **MIM-104** típusú légvédelmi rakéta indítása a tároló-indító konténerből állandó 38 fokos szög alatt történik. A rakéta **1750 m/s** sebességgel közelíti meg a légi célt. A pálya első szakaszán a rakéta az indítás előtt beprogramozottak szerint bejut a multifunkcionális rádiólokátor sugárnyalábjába, a továbbiakban a rávezetése parancsközlő üzemmódban történik, míg a végső szakaszban a félaktív önrávezető rádiólokációs fej lép működésbe.

A jelenlegi fejlesztési irányokat és az elért eredményeket figyelembe véve a közeljövő légvédelmi komplexumait a következő két jól elkülöníthető csoportba sorolhatjuk:

- Hagyományos elven felépülő légvédelmi rakéta komplexumok;
- Irányított-energia komplexumok.

A hagyományos felépítésű légvédelmi rakéta komplexumok az ellenséges légi cél megsemmisítéséhez irányított légvédelmi rakétát használnak. Az új generációs komplexumoknál alkalmazott rakéták ugyanakkor jelentősen különböznek elődjeiktől. Az alapvető különbség abban áll, hogy míg a tradicionális légvédelmi rakéták közelségi rádiógyújtó által működtetett harci résszel semmisítik meg az ellenséges légi célt, addig a technológiai fejlődésnek köszönhetően az új rakéták „**hit-to-kill**” („**közvetlen becsapódással pusztító**”) rendszerűek. Kiváló példa erre a **Patriot** légvédelmi rakéta komplexumhoz kifejlesztett **PAC-3** (Patriot Advanced Capability) rakéta. Az 5 méter hosszú és 25 centiméter átmérőjű rakéta a legújabb tudományos eredmények felhasználásával megépített, minimális rávezetési hibával működő aktív önrávezető fejjel rendelkezik, mely a pálya utolsó szakaszán képes biztosítani a rakéta közvetlen becsapódását a céltárgyba. 2004 márciusában két PAC-3 légvédelmi rakétával sikerült „**hit-to-kill**” üzemmódban megsemmisíteni 2 darab kis hatótávolságú harcászati ballisztikus rakétát.

Az orosz fejlesztésű SZ-400 „TRIUMPH” légvédelmi rakéta rendszer 48N6E és 48N6E2 típusú légvédelmi rakétái rendelkeznek ugyan közelségi rádiógyújtóval, de a végrehajtott éleslövészetek tapasztalatai alapján gyakorlatilag „hit-to-kill” képességgel bírnak.

A lézer légvédelmi területen történő felhasználására évtizedek óta folynak kísérletek a vezető katonai hatalmak kísérleti telepein. A lézertechnika katonai alkalmazására már számtalan példa kínálkozik (távolságmérő és célmegjelölő berendezések, rakéták közelségi gyújtói stb.), de a korszakalkotó áttörést az jelenti majd, amikor sikerül előállítani olyan lézer komplexumot, amely képes megfelelő távolságban és kielégítő valószínűséggel megsemmisíteni a légi célokat.

A hatékony légvédelmi lézer komplexum kifejlesztéséhez a következő technikai problémák megoldása szükséges:

- A mobil, valamint a repülőeszközre telepíthető nagy energiájú harcászati lézerfegyver (MTHHEL-Mobile Tactical High Energy Laser; ATHHEL- Airborne Tactical High Energy Laser) mérete és súlya nem haladhat meg bizonyos értékeket;
- A lézer eszköznek legalább 1 megawatt teljesítménnyel kell rendelkeznie a hatékony célmegsemmisítés érdekében. A feladat bonyolultságát jól példázza az a tény, hogy 1977-ben a Philips cég laboratóriumában létrehozott első oxigén-jód lézer teljesítménye mindössze 0,01 watt volt és 10 évvel később sem tudtak 40 kilowattnál nagyobb teljesítményű lézert megalkotni;
- Megoldást kell találni arra a problémára, hogy a lézersugár terjedése nem azonos a különböző hőmérsékletű és szennyezettességű levegőrétegekben.

*Az új évezred első éveit úgy tűnik meghozták az áttörést a légvédelmi lézer komplexumok kifejlesztése területén. 2000-ben az Egyesült Államok és Izrael által finanszírozott **Tactical High Energy Laser (THEL) Project (Nagy Energiájú Harcászati Lézer Program)** keretében először sikerült megsemmisíteni egy ballisztikus pályán repülő föld-föld rakétát. 2002-ben ugyanezen program keretében sikeresen megsemmisítettek több, 1600 km/h sebességgel repülő lövedéket és néhány ballisztikus rakétát.*

2005 elején szintén a **THEL** program eredményeként elkészültek a légvédelmi lézer komplexum **ATHHEL** és **MTHHEL** változatai. Az **ATHHEL** változat egy átalakított **Boeing 747**-re telepítve képes 200-300

km távolságból megsemmisíteni az ellenséges rakétát (3-5 másodperces nagy energiájú „*megvilágítással*” átégetni a burkolatát). Az MTHEL földi telepítésű lézerfegyver a tesztlövészeteken csaknem az összes létező tüzérségi lövedéket sikeresen megsemmisítette. Hatékonyak mutatkoztak cirkáló rakéták, és aknagránátok ellen is, sőt rendkívül kis reakció-idejét kihasználva képes volt elpusztítani akár egy sorozatvetőből leadott egész sorozat valamennyi rakétáját. Mindkét lézerfegyver az infravörös tartományban üzemel (a lézersugár hullámhossza 1,315 mikron), így a lézersugár láthatatlan, megneheztve ezzel a hordozóeszköz felderítését. A különböző sűrűségű levegőrétegeknek a lézersugár terjedésére gyakorolt hatását „*gumitükör*” segítségével sikerült kompenzálni. A lézersugarat fókuszáló tükör alakját a vezérlő számítógép ezred másodpercenként változtatja, biztosítva ezzel az állandó optimális fókuszálást.

A rendkívül eredményes tesztlövészetet követően az MTHEL berendezés prototípusát Izrael 2005 végén a Gáza övezethez közel letelepítette. Ezzel a fegyverrendszerrel próbálják megvédeni Izrael területét a palesztin milicisták által indított rakétáktól.

A valóban korszakalkotó eredmények ellenére a THEL program keretében megalkotott lézerfegyver még korán sem tökéletes. Például a folyamatos kisugárzás során túlmelegedés lép fel a berendezésben. A hadihasználható eszköz megjelenésére még körülbelül öt évet kell várunk.

A lézerfegyverek tényleges alkalmazása természetesen mérföldkő lesz a légvédelmi komplexumok evolúciója során, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy soha nem fogják teljes mértékben kiváltani a hagyományos légvédelmi rakéta komplexumokat, különösen a közép-, és nagy-hatótávolságúakat. Még rendszerbe sem álltak a légvédelmi lézer komplexumok, de már folynak a lézerfegyverek hatástalanítását célzó kísérletek a vezető hadüipari konszerneknél. Három fő megoldási terület körvonalazódik: próbálkozások történnek a lézersugarat vezérlő rendszer zavarására, kísérletek folynak a fókuszált lézersugarat szétszóró anyag kifejlesztésére, illetve tanulmányok készülnek a rakéták és a repülőgépek részére speciális, a lézersugár energiáját közömbösítő külső burkolat megalkotására.